

તેરમી ગાથામાં ૩૪માં પાને છે ને હિન્દી. છે? ૩૪. બન્નેમાં સરખું. ૩૪માં પાને. પહેલી વીટી.

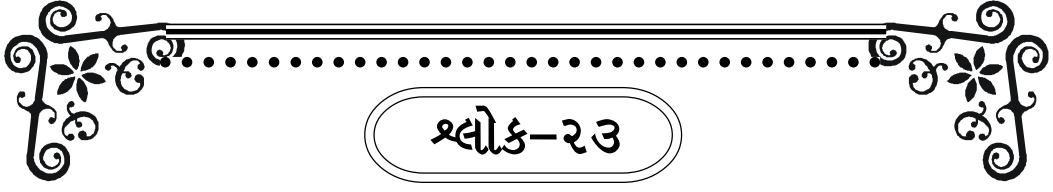
‘આ રીતે કાર્યરૂપે અને કારણરૂપે સ્વભાવદર્શનોપયોગ કહ્યો.’ આવ્યું ‘શેઠી’? શું કહ્યું? આ આત્મા જે વસ્તુ છે, તેમાં દર્શનઉપયોગ અંદરમાં ત્રિકાળ છે. તેને અહીંયાં કારણરૂપે કહ્યો. કારણરૂપે દર્શનઉપયોગ. આત્મા વસ્તુ છે વસ્તુ, એમાં ત્રિકાળ દર્શનોપયોગ છે, તેને કારણદર્શનોપયોગ કહ્યો અને તેમાંથી કેવળદર્શનઉપયોગ પ્રગટ્યો તે કાર્યદર્શનઉપયોગ થયો. સમજાણું કાંઈ? ‘શેઠી’! શું? બે વાત થઈ.

જેને કેવળજ્ઞાનરૂપી અથવા કેવળદર્શન કાર્યોપયોગ પ્રગટ કરવો હોય, તો તેને કારણઉપયોગ જે ત્રિકાળી આત્મામાં છે તેનો આશ્રય કરવો જોઈએ, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? પોતાનું સ્વરૂપ ચૈતન્યમાં ત્રિકાળ દર્શનઉપયોગ ધ્રુવરૂપે પડ્યો છે તેને કારણસ્વભાવ ઉપયોગ કહેવામાં આવ્યો છે અને તેમાંથી કેવળદર્શનઉપયોગ પ્રગટ્યો તેને કાર્યસ્વભાવ ઉપયોગ કહેવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ કે કેવળદર્શનઉપયોગનું કારણ ત્રિકાળ દર્શનઉપયોગ છે. તેનાથી એ ઉત્પન્ન થાય છે. સમજાણું કાંઈ? પહેલી વાત કાલે ઘણી ચાલી ગઈ. નોંધ હતી ને? કારણદૃષ્ટિનું ઘણું કહ્યું હતું.

ત્રિકાળ આત્મા, જેમ અવિનાશી ત્રિકાળ વસ્તુ આત્મા છે, એમ તેમાં દર્શનઉપયોગ અથવા દૃષ્ટિ અથવા સ્વરૂપશ્રદ્ધાન એ અંદરમાં ત્રિકાળ પડેલો છે. તેને અહીંયાં કારણદૃષ્ટિ કહે છે, કારણદર્શનોપયોગ કહે છે અને સ્વરૂપશ્રદ્ધાનમાત્ર શ્રદ્ધાનની અપેક્ષાએ કહે છે. ભારે ભાઈ! અને તેનાથી પ્રગટે એ કાર્યદૃષ્ટિ, કાર્યદર્શનઉપયોગ વગેરે કહેવામાં આવે છે.

‘વિભાવદર્શનોપયોગ હવે પછીના સૂત્રમાં (૧૪મી ગાથામાં) હોવાથી ત્યાં જ દર્શાવવામાં આવશે.’ આ તો સ્વભાવદર્શનઉપયોગની વ્યાખ્યા થઈ. વિભાવદર્શન ઉપયોગની વ્યાખ્યા ૧૪મી ગાથામાં આવશે.

‘[હવે ૧૩મી ગાથાની ટીકા પૂર્ણ કરતાં ટીકાકાર મુનિરાજ શ્રી પદ્મપ્રભમલધારીદેવ શ્લોક કહે છે :] જંગલમાં વસનારા દિગંબર મુનિ સંત હતા. આત્મધ્યાની, જ્ઞાની, અમૃતના-અમૃતના ઓઘમાં અનુભવ કરતા હતા. એવા મુનિ શ્લોક કહે છે, જુઓ! ૨૩. ઉપર ૨૩મો શ્લોક છે.

શ્લોક-૨૩

(ઇન્દ્રવજ્રા)

દ્વગ્જાપ્તિવૃત્યાત્મકમેકમેવ
 ચૈતન્યસામાન્યનિજાત્મતત્ત્વમ્ ।
 મુક્તિસ્પૃહાણામયનં તદુચ્ચૈ-
 રેતેન માર્ગેણ વિના ન મોક્ષઃ ॥૨૩॥

[શ્લોકાર્થ :-] દશિ-જ્ઞપ્તિ-વૃત્તિસ્વરૂપ (દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપે પરિણમતું) એવું જે એક જ ચૈતન્યસામાન્યરૂપ નિજ આત્મતત્ત્વ, તે મોક્ષેચ્છુઓને (મોક્ષનો) પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે; આ માર્ગ વિના મોક્ષ નથી. ૨૩.

શ્લોક-૨૩ ઉપર પ્રવચન

દ્વગ્જાપ્તિવૃત્યાત્મકમેકમેવ
 ચૈતન્યસામાન્યનિજાત્મતત્ત્વમ્ ।
 મુક્તિસ્પૃહાણામયનં તદુચ્ચૈ-
 રેતેન માર્ગેણ વિના ન મોક્ષઃ ॥૨૩॥

આહાહા..! નીચે ઉસકા અર્થ હૈ.

શ્લોકાર્થ :- 'દશિ-' દશિ એટલે દર્શન. સમ્યગ્દર્શન. પોતાનું શુદ્ધ ધ્રુવ ચૈતન્યની પ્રતીતિ અનુભવમાં થવી એવું સમ્યગ્દર્શન. ત્રિકાળ ધ્રુવ જ્ઞાયક કારણપ્રભુ, પોતાનો નિજ ત્રિકાળ સ્વભાવ, તેની પ્રતીતિ કરવી, અનુભવ કરીને આ આત્મા શુદ્ધ આનંદ છે એવો અનુભવ કરીને પ્રતીતિ કરવી, તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન, મોક્ષનો માર્ગ છે. કહો, 'પંડિતજી'! ભારે વાત!

'જ્ઞપ્તિ-' બીજો બોલ છે ને? જ્ઞપ્તિ. પોતાનું નિજ શુદ્ધ ધ્રુવ સ્વરૂપ, પરમાત્મા નિજ સ્વભાવ, તેનું જ્ઞાન કરવું. સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા ત્રિકાળી આનંદ આદિ જ્ઞાયકભાવને ધરનારો, એવા ધ્રુવ સ્વભાવનું જ્ઞાન કરવું તે જ્ઞાન છે. તે મોક્ષનો માર્ગ છે. ભારે ઝીણું! અને ત્રીજું.

'વૃત્તિસ્વરૂપ...' ચારિત્રસ્વરૂપ. ભગવાનઆત્મા નિત્યાનંદ પ્રભુ! તેમાં લીન થવું, અતીન્દ્રિય આનંદ ધ્રુવમાં લીન થવું, રમવું, જમવું, અતીન્દ્રિય આનંદનો વિશેષ ઉપભોગ કરવો, તેનું

નામ ચારિત્ર છે. સમજાણું કાંઈ? દેહની ક્રિયા ચારિત્ર નથી, નગ્નપણું એ પણ ચારિત્ર નથી. પંચમહાવ્રતનો વિકલ્પ રાગ ઉઠે તે પણ ચારિત્ર નથી. સમજાણું કાંઈ? ભગવાનઆત્મા નિત્યાનંદ સહજાનંદની મૂર્તિ આત્મા છે, તેના શ્રદ્ધા-જ્ઞાનપૂર્વક સ્વરૂપ શુદ્ધમાં લીન (થવું), રમવું, જમવું, ચરવું, આનંદના અનુભવમાં ચરવું તેનું નામ ભગવાન ચારિત્ર કહે છે.

એ ‘(દર્શનજ્ઞાનચારિત્રરૂપે પરિણમતું)...’ એવા સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રથી પરિણમિત-અવસ્થામાં તેની દશા થવી. ‘એવું જે એક જ ચૈતન્યસામાન્યસ્વરૂપ નિજ આત્મતત્ત્વ,...’ આહાહા...! એવું જે એક ચૈતન્ય સ્વભાવ સામાન્યસ્વરૂપ-ભેદ પડ્યા વિના. માત્ર ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... ચૈતન્ય... સદૃશ સ્વભાવરૂપ એવું આત્મતત્ત્વ. ભારે ભાઈ! સંતોની વાણી જુઓ! ભગવાનઆત્મા આ શરીર, વાણી તો નહિ, કર્મ નહિ, પુણ્ય-પાપ નહિ, એક સમયની વિકાસની દશા છે તે પણ નહિ અને ગુણભેદ પણ નહિ. એકરૂપ ત્રિકાળ. ‘એક જ ચૈતન્યસામાન્યરૂપ નિજ આત્મતત્ત્વ,...’ સામાન્ય ચૈતન્ય સ્વભાવ ધ્રુવ, એકરૂપ એવું સામાન્ય ચૈતન્યસ્વભાવ. સામાન્ય એટલે ભેદ પડ્યા વિના એકરૂપ ચૈતન્ય સામાન્યતત્ત્વ, એવું જે આત્મતત્ત્વ, તે ‘નિજ આત્મતત્ત્વ,...’ ભગવાનનું તત્ત્વ પણ નહિ. આહાહા...! તીર્થંકર પરમેશ્વર જે થયા, ધર્મના શરણમાં તે ચીજ પણ નહિ. આહાહા...! એમાં તો નિજ આત્માનું શરણ છે. આહાહા...! ‘પંડિતજી’! માર્ગ ભારે, ભાઈ!

‘એક જ ચૈતન્યસામાન્યરૂપ...’ ધ્રુવ, નિત્યાનંદ ચૈતન્યસ્વભાવ સ્વરૂપ, એવું જે આત્મતત્ત્વ, ભાવ, સ્વભાવવાન તે નિજાત્મતત્ત્વ. એ પોતાનો આત્મસ્વભાવ, આત્મતત્ત્વ, તેનો આશ્રય કરવાથી ‘મોક્ષેચ્છુઓને (મોક્ષનો)...’ ઇચ્છક-ઇચ્છા કરનારને મોક્ષનો માર્ગ ત્યાંથી શરૂ થાય છે. આહાહા...! ‘નિજ આત્મતત્ત્વ, તે મોક્ષેચ્છુઓને (મોક્ષનો) પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે;...’ જુઓ! શું કહે છે? ઘણી માર્મિક વાત છે. અનંતકાળમાં તેણે નિજ આત્મતત્ત્વનું શરણ લીધું જ નથી. આમ તો મંગલિકમાં કહે છે ને! ‘અરિહંતાશરણમ્, સિદ્ધાશરણમ્, સાહૂશરણમ્ કેવળી પણ્ણત્તો ધમ્મો શરણ્’ મંગલિકમાં એવું આવે છે કે નહિ? એ તો વ્યવહારની વાત છે, ભગવાન! નિશ્ચયથી તો પોતાનો ધ્રુવ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાન એ નિજ શરણ છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

‘નિજ આત્મતત્ત્વ....’ પોતાનું નિજ સ્વરૂપ. ત્રિકાળ અસ્તિ સત્તામાત્ર શુદ્ધ સ્વભાવનો ભંડાર ભગવાન, એવું આત્મતત્ત્વ. ‘તે મોક્ષેચ્છુઓને (મોક્ષનો) પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે;...’ એ આત્મતત્ત્વ એ જ મોક્ષનો પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે. અર્થાત્ એના આશ્રયથી ઉત્પન્ન થાય છે તે મોક્ષમાર્ગ. ભારે ઝીણી વાત, ભાઈ! શું કહ્યું સમજાણું કાંઈ? અંદર આત્મા જે વસ્તુ છે વસ્તુ, અનાદિઅનંત-આદિ અને અંત વગર-અને તેનો સ્વભાવ, જ્ઞાન આદિ. સામાન્ય ચૈતન્ય, સામાન્ય એટલે એકરૂપસ્વરૂપ. એવા સામાન્ય સ્વભાવરૂપ જે આત્મતત્ત્વ છે, તે મોક્ષની ઇચ્છાવાળા જીવને તે જ આત્મતત્ત્વનું શરણ થયું તે જ મોક્ષમાર્ગ છે. લ્યો. અહીં બે મોક્ષમાર્ગ

છે એની ના કહે છે. નિશ્ચય પણ મોક્ષમાર્ગ છે અને વ્યવહાર પણ મોક્ષમાર્ગ છે એની આચાર્ય ના પાડે છે. ‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવ’ સંત જંગલવાસી હતા. મુનિ તો પહેલા જંગલમાં જ રહેતા હતા. સમજાણું કાંઈ? મહાઆનંદસ્વરૂપમાં મસ્ત, બહારમાં નગ્નદશા, વસ્ત્રનો એક ટૂકડો પણ નહિ. એવી દશા સંતોની હતી. એ જંગલમાં રહેતા હતા. વીતરાગમાર્ગમાં, હો! બીજા માર્ગમાં નગ્ન રહે તે માર્ગ નહિ. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

ભગવાનઆત્મા અંતરમાં સામાન્ય એટલે એકરૂપ. આનંદજ્ઞાન ચૈતન્યસામાન્ય આદિ સદૃશ શક્તિઓ પડી છે. એવી સદૃશ-શક્તિનું તત્ત્વ જે ભગવાનઆત્મા તે જ એક મોક્ષમાર્ગ છે. અર્થાત્ તેનો આશ્રય કરવાથી મોક્ષમાર્ગ ઉત્પન્ન થાય છે. ભારે વાત. છે? શ્લોક છે. જુઓ! અંદર શ્લોક છે. પુસ્તક રાખ્યું છે કે નહિ?

‘નિજ આત્મતત્ત્વ,...’ કેવું નિજ આત્મતત્ત્વ? કે એક ચૈતન્યસામાન્યરૂપ, સદૃશ સ્વભાવનો પિંડ ભગવાનઆત્મા, ‘તે મોક્ષેચ્છુઓને (મોક્ષનો) પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે;...’ અનાદિથી પ્રસિદ્ધ છે એમ કહે છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરના માર્ગમાં એ તો પ્રસિદ્ધ છે. સમજાણું કાંઈ? આત્મતત્ત્વ ભગવાન, નિત્યાનંદ પ્રભુ, ધ્રુવ સ્વભાવી, એક સ્વભાવી, સામાન્ય સ્વભાવી સદૃશ જ્ઞાન આનંદ આદિ અનંત સ્વભાવી વસ્તુ, એ આત્મતત્ત્વ જ મોક્ષમાર્ગ છે. અર્થાત્ એ આત્મતત્ત્વના આશ્રયથી ઉત્પન્ન થયો તે જ મોક્ષમાર્ગ છે. પરના આશ્રયથી, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા આદિ વિકલ્પ છે એ મોક્ષમાર્ગ નથી, એમ કહે છે. આહાહા..! કહો, ‘પંડિતજી’! એમાં એવો અર્થ છે? એ ‘જયપુર’માં સંસ્કૃતના પ્રોફેસર છે. આ અમારા ‘જયપુર’ના વૃદ્ધ છે. સમજાણું કાંઈ? ‘જયપુર’ જવાનું છે ને? પંદર દિવસ તો કહ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- એકવીસ દિવસ.

ઉત્તર :- કેટલા?

મુમુક્ષુ :- એકવીસ.

ઉત્તર :- ના મેં કહ્યું જ નથી. તમારી મેળાએ કહ્યું છે. એ તો પંદર દિવસ કહ્યું છે. કદાચિત્ શરીર અનુકૂળ હોય તો વીસ દિવસ. બસ. એકવીસ દિવસ નહિ. વળી આ ક્યાંથી કાઢ્યું? તમે લોભી થઈ ગયા. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, આહાહા..! પ્રભુ! તારી પાસે તો ભંડાર ભર્યો છે. તારા સ્વભાવમાં તો મહાભંડાર-ખજાનો છે. અનંતઆનંદ, અનંતજ્ઞાન, અનંતશાંતિ, અનંતસ્વચ્છતા, સામાન્ય અનંત સ્વભાવ પડ્યો છે. એવું આત્મતત્ત્વ ભગવાન (ઉપર) અંતર્મુખ દૃષ્ટિ કરીને, વિકલ્પ અને નિમિત્તનું લક્ષ છોડીને, ભગવાનઆત્મા નિજ આત્મતત્ત્વનું જે અવલંબન લે છે તે જ મોક્ષનો માર્ગ પ્રસિદ્ધ છે. વીતરાગ જિનવર તીર્થંકરદેવના માર્ગમાં આ માર્ગ અનાદિથી પ્રસિદ્ધ છે. સમજાણું કાંઈ?

‘આ માર્ગ વિના મોક્ષ નથી.’ લ્યો. અસ્તિ-નાસ્તિ કરી, આ અનેકાંત કર્યું. કેટલું સ્પષ્ટ

કર્તુ છે! પોતાના ભગવાન અનંત અનંત સામાન્ય શક્તિ સ્વભાવ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મતત્ત્વ, તેના આશ્રયથી, તેના અવલંબનથી, તેના સન્મુખથી, જે દષ્ટિ, જ્ઞાન અને લીનતા થાય છે, તે એક જ મોક્ષમાર્ગ જૈનદર્શનમાં પ્રસિદ્ધ છે. 'આ માર્ગ વિના મોક્ષ નથી.' વ્યવહાર વચ્ચે ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યાં સુધી વીતરાગ ન હોય ત્યાં સુધી વ્યવહાર વચ્ચે આવે છે. પણ એ મોક્ષમાર્ગ નથી.

મુમુક્ષુ :- માર્ગ પર્યાયમાં થાય છે.

ઉત્તર :- મોક્ષમાર્ગનો અર્થ જ્ઞાન, ઉપચાર, કથન.

'આ માર્ગ વિના મોક્ષ નથી.' ત્રણકાળ, ત્રણલોકમાં. સમજાણું કાંઈ? કહો, 'ભીખાભાઈ'! ભારે ઝીણું, ઊં. સાચી વાત છે. '(મોક્ષનો) પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે;...' આમ તો શબ્દ કહ્યો છે. આહાહા...! બાપુ! અનંતકાળથી પ્રભુ! આવો પ્રસિદ્ધ માર્ગ ઇન્દ્રો, ગણધરોની વચ્ચે ભગવાન ફરમાવતા હતા. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? અર્ધ લોકના દક્ષિણના સ્વામી શકેન્દ્ર, ઉત્તરના અર્ધલોકના સ્વામી ઇશાન ઇન્દ્ર એવા સો-સો ઇન્દ્રોની વચ્ચે, ગણધરો, સંતોના અગ્રેસર એવા સંત ગણધર, એમની વચ્ચે ભગવાન આમ કહેતા હતા. સમજાણું કાંઈ? એ વાત 'કુંદકુંદાચાર્યદેવ' કહે છે, એ જ વાત 'પદ્મપ્રભમલધારીદેવ' કહે છે. અમે તો કાંઈ કહેતા નથી. આ તો પરંપરા ગણધરોથી ચાલી આવી છે એ વાત અમે કહીએ છીએ. સમજાણું કાંઈ? ભારે માર્ગ, ભાઈ!

'આ માર્ગ વિના મોક્ષ નથી.' છે અંદર? જુઓ! 'રેતેન માર્ગેણ વિના ન મોક્ષઃ' સંસ્કૃતમાં છે. વ્યવહારથી મોક્ષમાર્ગ નહિ. આહાહા...! નિમિત્તના અવલંબનથી વિકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી મોક્ષમાર્ગ નહિ. પોતાના નિજ સ્વભાવના અવલંબનથી નિર્વિકલ્પ વીતરાગી પર્યાય ઉત્પન્ન થાય તે મોક્ષમાર્ગ એક જ છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એ ૧૩ ગાથા. મૂળ તો એમાં કારણ કહેવું હતું ને. એ કારણને અહીંયા ચૈતન્ય સામાન્ય કહ્યું. કારણદષ્ટિ, કારણદર્શન ઉપયોગ. એ ૧૩મી ગાથામાં છે ને?

મુમુક્ષુ :- ત્રિકાળી દ્રવ્યને જ મોક્ષમાર્ગ કહી દીધો.

ઉત્તર :- એ માર્ગ જ એ છે. એનો આશ્રય કરવાનો અર્થ કે એ જ મોક્ષમાર્ગ છે. આહાહા...! જગતને સત્ય વાત સાંભળવી મુશ્કેલ પડી ગઈ છે, દુર્લભ થઈ ગઈ. અને સમજવી અને અંતરમાં રુચિ કરવી, પરિણમન (થવું) એ તો અલૌકિક વાત થઈ ગઈ.

વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર ત્રિલોકનાથ એમ કહે છે, ભગવાન! જુઓ! આત્માને ભગવાન તરીકે જ સંબોધે છે. તારો સામાન્ય ત્રિકાળી સ્વભાવ, પર્યાય-વિશેષ અવસ્થા વિનાનો, વર્તમાન અવસ્થા જે દશા વિશેષ છે એ વિનાનું. ત્રિકાળ જ્ઞાયક ધ્રુવ સ્વભાવભાવ ચૈતન્ય સામાન્ય દર્શનઉપયોગ વગેરે વગેરે એવા સામાન્ય સ્વભાવરૂપ આત્મતત્ત્વ, એ જ એક મોક્ષનો માર્ગ છે. ત્રણ વાત લીધી. ત્રિકાળ સામાન્ય સ્વભાવ એ શક્તિ, એવું આત્મતત્ત્વ શક્તિવાન અને

એના આશ્રયથી મોક્ષમાર્ગ પ્રગટ થયો એ પર્યાય છે. દ્રવ્ય-ગુણ અને પર્યાય ત્રણે આવી ગયા. ઇ વળી શું કહ્યું?

ફરીને. જુઓ! ‘એક જ ચૈતન્યસામાન્યરૂપ...’ એક જ નિજ આત્મતત્ત્વ. એમ. કેવું છે? કે ચૈતન્યસામાન્યરૂપ. આ તો અધ્યાત્મની વાત છે, ગંભીર વાત છે. ભગવાનઆત્મા એ તો વસ્તુ દ્રવ્ય તત્ત્વ થયું, પણ એનો સામાન્ય દર્શનઉપયોગ ત્રિકાળી કારણઉપયોગ, ત્રિકાળી સ્વભાવ સામાન્ય ઉપયોગ એ ગુણ થયો અને એ ગુણને ધરનારું તત્ત્વ તે જ મોક્ષમાર્ગ. એનો અર્થ એ કે એ તત્ત્વની અંતર્મુખ થઈને, જે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની વીતરાળી પર્યાય ઉત્પન્ન થાય તે મોક્ષમાર્ગ. તો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ત્રણે આવી ગયા. ‘શેઠી!’ સમજાણું કાંઈ? દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય શું છે? ભગવાન જાણે. થઈ રહ્યું. આપણે તો કરો ને ધર્મ. પણ ક્યાંથી? ધૂળમાં ધર્મ થશે? ચીજ શું છે એ સમજ્યા વિના ધર્મ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થનારી શક્તિ કેટલી સામર્થ્યવાળી છે, એની ખબર વિના ધર્મ ક્યાંથી થશે? ભગવાનઆત્મા આહાહા...! ભારે પણ. આવી તો ટીકા કરી છે ને કહે છે કે અમને માન્ય નથી. એને ઉડાડે. દર્શનઉપયોગની વાત હતી ને આમાં? ભાઈ! કારણદર્શનઉપયોગ. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- એમાંથી સ્વરૂપશ્રદ્ધા કાઢી, એમાંથી મોક્ષમાર્ગ કાઢ્યો.

ઉત્તર :- એ બધું, કારણદર્શનઉપયોગ ત્રિકાળી, કારણ ત્રિકાળી શ્રદ્ધા, સ્વરૂપશ્રદ્ધા ત્રિકાળી, એ બધું સામાન્ય. એ ચૈતન્ય સામાન્ય, એકરૂપ સામાન્ય એવું જ આત્મતત્ત્વ. એ આત્મતત્ત્વ તે જ મોક્ષમાર્ગ. એટલે? એ મોક્ષમાર્ગની, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પર્યાયનો આધાર આત્મા છે, પર છે નહિ. વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ જે કહેવામાં આવ્યું એ તો નિમિત્તનું જ્ઞાન કરાવવા માટે કહ્યું. વસ્તુ એ નથી. વસ્તુ આ એક જ મોક્ષમાર્ગ છે.

‘તે (મોક્ષનો) પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે;...’ એમ કહ્યું ને? ‘મુક્તિસ્પૃહાણામયનં તદુચ્ચૈ-’ મોક્ષનો માર્ગ. ‘ગામયનં’ એટલે માર્ગ કહ્યો. ‘તદુચ્ચૈ-’ એટલે પ્રસિદ્ધ છે. જૈનમાર્ગની અંદર, વીતરાગમાર્ગની અંદર અનાદિથી કેવળી ચાલ્યા આવ્યા છે. સંસાર-જગત અનાદિ છે. કેવળી પણ અનાદિથી સાથે જ છે. આ જગતમાં ક્યારે પણ કેવળી નહોતા, એમ કદી બનતું નથી. અનાદિથી કેવળી છે, અનાદિથી સિદ્ધ છે, અનાદિથી મોક્ષમાર્ગ છે, અનાદિથી મિથ્યામાર્ગ પણ છે. સમજાણું કાંઈ? અનાદિથી કેવળી ભગવાન આમ કહેતા આવે છે. પ્રસિદ્ધ માર્ગ છે, એમ કહે છે. ઓહોહો...! અંદર ભગવાન અંતર સ્વભાવનો માલ લઈને પડ્યો છે. એવા સામાન્ય સ્વભાવરૂપ આત્મતત્ત્વ, એ જ મોક્ષમાર્ગ. એટલે? એ તત્ત્વની અંતર્મુખ થઈને શક્તિમાંથી જે વ્યક્તતા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર, વીતરાળી નિર્દોષ આનંદરૂપી દશા પ્રગટ થઈ, તે જ એક મોક્ષમાર્ગ છે, અન્ય કોઈ મોક્ષમાર્ગ નથી. કહો, સમજાણું કાંઈ? એ ૧૩મી ગાથા થઈ. ૧૪મી.

ગાથા-૧૪

ચક્ષુ અચક્ષૂ ઓહી તિણિ વિ ભણિદં વિહારદિદ્ધિ ત્તિ ।
પજ્જાઓ દુવિયપ્પો સપરાવેક્ષો ય ણિરવેક્ષો ॥૧૪॥

ચક્ષુરચક્ષુરવધયસ્તિસ્ત્રોપિ ભણિતા વિભાવદ્દષ્ટય ઇતિ ।
પર્યાયો દ્વિવિકલ્પઃ સ્વપરાપેક્ષા નિરપેક્ષઃ ॥૧૪॥

અશુદ્ધદષ્ટિશુદ્ધાશુદ્ધપર્યાયસૂચનેયમ્ ।

મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમેન યથા મૂર્ત વસ્તુ જાનાતિ તથા ચક્ષુર્દર્શનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમેન મૂર્તવસ્તુ પશ્યતિ ચ । યથા શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમેન શ્રુતદ્વારેણ દ્રવ્યશ્રુતનિગદિતમૂર્તામૂર્તસમસ્તં વસ્તુજાતં પરોક્ષવૃત્ત્યા જાનાતિ તથૈવાચક્ષુર્દર્શનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમેન સ્પર્શનરસનઘ્રાણશ્રોત્રદ્વારેણ તત્ત્વોગ્યવિષયાન્ પશ્યતિ ચ । યથા અવધિજ્ઞાનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમેન શુદ્ધપુદ્ગલપર્યંતં મૂર્તદ્રવ્યં જાનાતિ તથા અવધિદર્શનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમેન સમસ્તમૂર્તપદાર્થં પશ્યતિ ચ ।

ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ—ત્રણ દર્શન વિભાવિક છે કહ્યાં;
નિરપેક્ષ, સ્વપરાપેક્ષ—એ બે ભેદ છે પર્યાયના. ૧૪.

અન્વયાર્થ :- [ચક્ષુરચક્ષુરવધયઃ] ચક્ષુ, અચક્ષુ અને અવધિ [તિસ્ત્રઃ અપિ] એ ત્રણે [વિભાવદ્દષ્ટયઃ] વિભાવદર્શન [ઇતિ ભણિતાઃ] કહેવામાં આવ્યાં છે. [પર્યાયઃ દ્વિવિકલ્પઃ] પર્યાય દ્વિવિધ છે : [સ્વપરાપેક્ષઃ] સ્વપરાપેક્ષ (સ્વ અને પરની અપેક્ષા યુક્ત) [ચ] અને [નિરપેક્ષઃ] નિરપેક્ષ.

ટીકા :- આ, અશુદ્ધ દર્શનની તથા શુદ્ધ ને અશુદ્ધ પર્યાયની સૂચના છે.

જેમ મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) મૂર્ત વસ્તુને જાણે છે, તેમ ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) મૂર્ત વસ્તુને *દેખે છે. જેમ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) શ્રુત દ્વારા દ્રવ્યશ્રુતે કહેલા મૂર્ત-અમૂર્ત સમસ્ત વસ્તુસમૂહને પરોક્ષ રીતે જાણે છે, તેમ અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ

* દેખવું = સામાન્યપણે અવલોકવું; સામાન્ય પ્રતિભાસ થવો.

અત્રોપયોગવ્યાખ્યાનાન્તરં પર્યાયસ્વરૂપમુચ્યતે । પરિ સમન્તાત્ ભેદમેતિ ગચ્છતીતિ પર્યાયઃ ।
અત્ર સ્વભાવપર્યાયઃ ષડ્દ્રવ્યસાધારણઃ અર્થપર્યાયઃ અવાહ્મનસગોચરઃ અતિસૂક્ષ્મઃ
આગમપ્રામાણ્યાદભ્યુપગમ્યોઽપિ ચ ષડ્ધાનિવૃદ્ધિવિકલ્પયુતઃ । અનંતભાગવૃદ્ધિઃ અસંખ્યાતભાગવૃદ્ધિઃ
સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિઃ સંખ્યાતગુણવૃદ્ધિ અસંખ્યાત ગુણવૃદ્ધિઃ અનંતગુણવૃદ્ધિઃ, તથા હાનિશ્ચ નીયતે ।
અશુદ્ધપર્યાયો નરનારકાદિવ્યંજનપર્યાય ઇતિ ।

અને શ્રોત્ર દ્વારા તેને તેને યોગ્ય વિષયોને દેખે છે. જેમ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) શુદ્ધપુદ્ગલપર્યત્ (-પરમાણુ સુધીના) મૂર્તદ્રવ્યને જાણે છે, તેમ અવધિદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) સમસ્ત મૂર્ત પદાર્થને દેખે છે.

(ઉપર પ્રમાણે) ઉપયોગનું વ્યાખ્યાન કર્યા પછી અહીં પર્યાયનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે :

પરિ સમન્તાત્ ભેદમેતિ ગચ્છતીતિ પર્યાયઃ અર્થાત્ જે સર્વ તરફથી ભેદને પામે તે પર્યાય છે.

તેમાં, સ્વભાવપર્યાય છ દ્રવ્યને સાધારણ છે, અર્થપર્યાય છે, વાણી અને મનને અગોચર છે, અતિ સૂક્ષ્મ છે, આગમપ્રમાણથી સ્વીકારવાયોગ્ય તેમ જ છ હાનિવૃદ્ધિના ભેદો સહિત છે અર્થાત્ અનંતભાગ વૃદ્ધિ, અસંખ્યાતભાગ વૃદ્ધિ, સંખ્યાતભાગ વૃદ્ધિ, સંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિ, અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિ અને અનંતગુણ વૃદ્ધિ સહિત હોય છે અને એવી રીતે (વૃદ્ધિની જેમ) હાનિ પણ ઉતારાય છે.

અશુદ્ધપર્યાય નર-નારકાદિ વ્યંજન પર્યાય છે.

ગાથા-૧૪ ઉપર પ્રવચન

ચક્ષુ અચક્ષૂ ઓહી તિણિ વિ મણિદં વિહારદિદ્ધિ ત્તિ ।

પજ્જાઓ દુવિયપ્પો સપરાવેક્ખો ય ણિરવેક્ખો ॥૧૪॥

નીચે હરિગીત

ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ—ત્રણ દર્શન વિભાવિક છે કદ્વાં;

નિરપેક્ષ, સ્વપરાપેક્ષ—એ બે ભેદ છે પર્યાયના. ૧૪.

આ ૧૩મી ગાથામાં કારણદર્શનઉપયોગ અને કાર્યદર્શનઉપયોગની વ્યાખ્યા થઈ. કારણસ્વભાવદર્શનઉપયોગ અને કાર્યસ્વભાવદર્શનઉપયોગ. ‘શાંતિભાઈ’! ૧૩મી ગાથામાં

ભગવાનઆત્મામાં ત્રિકાળી દર્શન ઉપયોગરૂપી શક્તિ છે. એ કારણદર્શન ઉપયોગની વ્યાખ્યા થઈ, જે ત્રિકાળ છે. અને તેમાંથી વ્યક્ત કાર્ય કેવળદર્શન પ્રગટ થાય છે, તે કાર્યસ્વભાવદર્શન ઉપયોગ, સ્વભાવદર્શનઉપયોગ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે વિભાવદર્શન ઉપયોગની વ્યાખ્યા કરે છે.

‘આ, અશુદ્ધ દર્શનની...’ અશુદ્ધ દર્શન, જુઓ! વિભાવ કહો કે અશુદ્ધ (કહો). ‘તથા શુદ્ધ ને અશુદ્ધ પર્યાયની...’ ભાષા એમ લીધી. અશુદ્ધ દર્શન કહો કે વિભાવદર્શન. વિભાવદર્શન કહ્યું હતું ને? એને અહીં અશુદ્ધ દર્શનની વ્યાખ્યા કરી છે. અને ‘શુદ્ધ ને અશુદ્ધ પર્યાયની સૂચના છે.’ અવસ્થા. શુદ્ધદશા અને અશુદ્ધદશા. દશા એટલે પર્યાય.

‘જેમ મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) મૂર્ત વસ્તુને જાણે છે,...’ પોતાના પુરુષાર્થના કારણે મતિજ્ઞાનાવરણીયમાં કર્મનો ક્ષયોપશમ થયું, તો પોતાના જ્ઞાનની પર્યાયમાં વિકાસ-ક્ષયોપશમરૂપ જ્ઞાનની દશા ઉત્પન્ન થઈ. એ દશાથી મૂર્ત વસ્તુને આત્મા જાણે છે. મતિજ્ઞાનનો ન્યાય આપ્યો.

‘તેમ ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી...’ ચક્ષુ તો નિમિત્ત છે. તેનાથી કોઈ જાણતું કે દેખતું નથી. પણ જાણવા પહેલા દેખવાનો ઉપયોગ અંદરમાં થાય છે એ ‘ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) મૂર્ત વસ્તુને દેખે છે.’ દેખવાનો અર્થ કે ‘સામાન્યપણે અવલોકવું;...’ નીચે નોટ છે. ‘સામાન્ય પ્રતિભાસ થવો.’ એ સૂક્ષ્મ વાત છે. જાણવાનો વેપાર થયા પહેલા એક અંતર્મુખ અંતરનો વેપાર થવો, તેનું નામ સામાન્યદર્શનઉપયોગ કહે છે, દેખવું કહે છે. ભારે ભાઈ! જેમ મતિજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી વિકાસથી મૂર્ત વસ્તુને જાણે છે. એમ ‘ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) મૂર્ત વસ્તુને દેખે છે.’ એમ કહે છે. જાણે છે એ પહેલા દેખે છે. છન્નસ્થની વાત છે ને આ તો પહેલી.

‘જેમ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) શ્રુત દ્વારા દ્રવ્યશ્રુતે કહેલા...’ કેવું આવ્યું જોયું? ઓલામાં એટલું ન કહ્યું. ફક્ત ક્ષયોપશમથી મૂર્ત વસ્તુને જાણે છે. આમાં આત્મામાં સ્વભાવના આશ્રયથી જે ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તે ‘શ્રુત દ્વારા દ્રવ્યશ્રુતે કહેલા...’ શાસ્ત્રના શબ્દોમાં, દ્રવ્યશ્રુતમાં ભગવાને જે કહેલું, ‘મૂર્ત-અમૂર્ત સમસ્ત વસ્તુસમૂહને પરોક્ષ રીતે જાણે છે,...’ શ્રુતજ્ઞાનથી જાણે છે એમ કહે છે. પરને જાણવાની વાત અહીં છે. સ્વને જાણવાની વાત નથી. ‘શ્રુત દ્વારા દ્રવ્યશ્રુતે કહેલા મૂર્ત-અમૂર્ત સમસ્ત વસ્તુસમૂહને પરોક્ષ રીતે જાણે છે,...’ જુઓ! શ્રુતજ્ઞાનમાં, પોતાની પર્યાયમાં ભગવાને દ્રવ્યશ્રુતમાં સમસ્ત વસ્તુ કહી, તેને પરોક્ષ રીતે જાણે છે. પરોક્ષ કહ્યું. દ્રવ્યશ્રુત દ્વારા કહેલું, સમસ્ત વસ્તુને મૂર્ત-અમૂર્તને ભાવશ્રુતજ્ઞાન પોતાની પર્યાયમાં જાણે છે. તેને ભાવશ્રુત કહેવામાં આવે છે.

‘તેમ અચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) સ્પર્શન, રસન, ધ્રાણ અને શ્રોત્ર દ્વારા તેને યોગ્ય વિષયોને દેખે છે.’ દેખતાનો અર્થ સામાન્યપણે અવલોકવું. ‘જેમ

અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) શુદ્ધપુદ્ગલપર્યત્ (—પરમાણુ સુધીના) મૂર્તદ્રવ્યને જાણે છે, તેમ અવધિદર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી (જીવ) સમસ્ત મૂર્ત પદાર્થને દેખે છે.’ લ્યો. જાણવું-દેખવું બન્ને સાથે લેવું છે.

‘(ઉપર પ્રમાણે) ઉપયોગનું વ્યાખ્યાન કર્યા પછી અહીં પર્યાયનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે :’ વ્યાખ્યા ઘણી લાંબી. પહેલા તો એમ કહ્યું કે આત્માનો જ્ઞાનઉપયોગ બે પ્રકારના. એક ત્રિકાળ જ્ઞાનઉપયોગ અને વર્તમાન કાર્ય જ્ઞાનસ્વભાવ ઉપયોગ. જ્ઞાનઉપયોગના બે પ્રકાર : એક કારણ સ્વભાવ ઉપયોગ. સમજાણું કાંઈ? અને એક જ્ઞાનઉપયોગના સ્વભાવની વાત થઈ. વિભાવમાં ચાર જ્ઞાન. ચાર જ્ઞાન વિભાવ છે ને! પણ થાય છે ચૈતન્ય અનુવિધાયથી, પોતાથી. જુઓ! અહીં નાખ્યું છે કર્મના ક્ષયોપશમમાં, હોં! પણ પહેલા ખુલાસો આપી દીધો છે. સમજાણું કાંઈ? એમ દર્શન ઉપયોગના બે ભેદ : કારણદર્શન ઉપયોગ ત્રિકાળી અને કાર્યદર્શન ઉપયોગ. અને વિભાવદર્શન ઉપયોગના ત્રણ પ્રકાર. પેલા વિભાવજ્ઞાનના ચાર પ્રકાર હતા. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યય. દર્શનમાં ત્રણ છે ચક્ષુ, અચક્ષુ અને અવધિ. તેની વ્યાખ્યા થઈ. હવે પર્યાયની વ્યાખ્યા કરે છે. ઉપયોગની વ્યાખ્યા થઈ. છે તો ઉપયોગ, કાર્ય ઉપયોગ તે પણ પર્યાય. પણ અહીં ભિન્ન પર્યાયની વાત હવે કરવાની છે. શું કહ્યું? નહિતર તો આત્મા વસ્તુ ત્રિકાળી છે, જ્ઞાન દર્શન કારણ જ્ઞાન એ તો ધ્રુવ છે, પણ સ્વભાવકાર્ય જ્ઞાન, સ્વભાવકાર્ય દર્શન, વિભાવ ચાર જ્ઞાન, અને વિભાવ ત્રણ દર્શન છે તો પર્યાય. પણ આ તો બીજી જાતની પર્યાય હવે કહેવી છે. ‘વજુભાઈ’! આ કાર્યપર્યાય પર્યાય નથી?

મુમુક્ષુ :- અશુદ્ધદર્શન પોતે જ પર્યાય છે.

ઉત્તર :- પર્યાય છે, પણ આ બીજી જાતની પર્યાય વર્ણવવી છે. પર્યાયનો ભેદ હવે કહેવામાં આવશે. આહાહા...!

‘અહીં પર્યાયનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે : પરિ સમન્તાત્ ભેદમેતિ ગચ્છતીતિ પર્યાયઃ અર્થાત્ જે સર્વ તરફથી ભેદને પામે તે પર્યાય છે.’ વસ્તુ, આત્મા અને તેની શક્તિઓ, તેમાં પર્યાય અંશરૂપે ભેદ પડે તેને પર્યાય કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? વસ્તુ આત્મા, તેના જ્ઞાન, દર્શન આદિ ત્રિકાળી ગુણ, તેની એક સમયની અવસ્થા ભેદરૂપ પર્યાય. ગુણ અને દ્રવ્ય ત્રિકાળી એ તો અભેદ થયા, તેની એક સમયની પર્યાય અવસ્થા ભેદરૂપ તેને પર્યાય કહેવામાં આવે છે.

‘તેમાં, સ્વભાવપર્યાય છ દ્રવ્યને સાધારણ છે,...’ સ્વભાવપર્યાય. છ દ્રવ્ય છે ને? ભગવાને જોયા. ભગવાને કેવળજ્ઞાનમાં જાતિએ છ દ્રવ્ય જોયા છે. સંખ્યા અનંત. અનંત આત્માઓ, અનંત પરમાણુઓ, કાળાણુઓ અસંખ્ય, ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ, આકાશ એવા છ દ્રવ્ય કેવળી ભગવાને જોયા. તીર્થંકર ભગવાને છ દ્રવ્ય જોયા છે. સંપ્રદાયમાં વાત કેવી ઘટી ગઈ. ક્રિયાકાંડમાં ઘૂસી ગયા. તત્ત્વની દષ્ટિ આઘી પડી રહી. તત્ત્વની સમજણ કરવી કે ચીજ શું છે? (એ

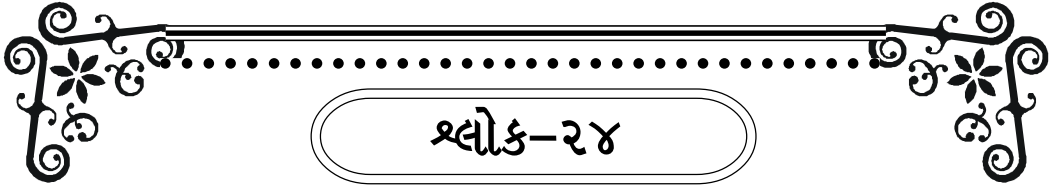
રહ્યું નહિ). 'શેઠી'! લ્યો આમાં શું સમજવું? બોધા જેવું લાગે છે. શું કહે છે આ?

'સ્વભાવપર્યાય છ દ્રવ્યને સાધારણ છે,...' ભગવાને છ દ્રવ્ય કહ્યા, એમાં સ્વભાવપર્યાય છએ દ્રવ્યને (સાધારણ છે). એ સ્વભાવપર્યાય 'અર્થપર્યાય છે,...' આ સ્વભાવપર્યાય અર્થપર્યાય છે. નહિતર તો કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન એ સ્વભાવપર્યાય છે. કાર્ય નહિ, કાર્ય તરીકે જ લીધું અહીં પર્યાય તરીકે બીજી વાત લીધી. 'વાણી અને મનને અગોચર છે,...' આ સ્વભાવપર્યાય અર્થપર્યાય, વાણી અને મનથી અગમ્ય છે. 'અતિસૂક્ષ્મ છે, આગમપ્રમાણથી સ્વીકારવાયોગ્ય...' છે. ભગવાનની વાણીથી સ્વીકાર કરવા યોગ્ય છે.

'છ હાનિ-વૃદ્ધિના ભેદો સહિત છે અર્થાત્ અનંતભાગ વૃદ્ધિ...' થોડી સૂક્ષ્મ વાત છે. 'અસંખ્યાતભાગ વૃદ્ધિ, સંખ્યાત ભાગ વૃદ્ધિ, સંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિ, અસંખ્યાતગુણ વૃદ્ધિ અને અનંતગુણ વૃદ્ધિ સહિત હોય છે અને એવી રીતે (વૃદ્ધિની જેમ) હાનિ પણ ઉતારાય છે.' એક સમયમાં અનંતગુણી વૃદ્ધિ થાય છે. અસંખ્યગુણી અને સંખ્યગુણી. એક સમયમાં અનંતગુણ હાનિ, અસંખ્યગુણ હાનિ અને સંખ્યગુણ હાનિ થાય છે. એવા છ દ્રવ્યમાં એક સમયમાં અનંત ષટ્પ્રકારપણે પરિણમવું એવી કોઈ સ્વભાવપર્યાય ભગવાને જોઈ છે. સમજાણું કાંઈ?

'અશુદ્ધપર્યાય નર-નારકાદિ વ્યંજનપર્યાય છે.' લ્યો. આ એક શુદ્ધ પર્યાયમાં અહીં નાખ્યું આ. ૧૫માં શુદ્ધપર્યાય બીજી રીતે છે. અશુદ્ધપર્યાય ચાર ગતિ છે : મનુષ્ય, નારકી, દેવ, પશુ એની અંદર વ્યંજનપર્યાય, હોં! વિભાવ. શરીર નહિ. '[હવે ૧૪ મી ગાથાની ટીકા પૂર્ણ કરતાં ટીકાકાર મુનિરાજ ત્રણ શ્લોકો કહે છે :]'

૨૪.

શ્લોક-૨૪

(માલિની)

અથ સતિ પરભાવે શુદ્ધમાત્માનમેકં
સહજગુણમણીનામાકરં પૂર્ણબોધમ્ ।
ભજતિ નિશિતબુદ્ધિર્યઃ પુમાન્ શુદ્ધદૃષ્ટિઃ
સ ભવતિ પરશ્રીકામિનીકામરૂપઃ ॥૨૪॥

[શ્લોકાર્થ :-] પરભાવ હોવા છતાં, સહજગુણમણિની ખાણરૂપ અને પૂર્ણ જ્ઞાનવાળા શુદ્ધ આત્માને એકને જે તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદષ્ટિ પુરુષ ભજે છે, તે પુરુષ પરમશ્રીરૂપી કામિનીનો (મુક્તિસુંદરીનો) વલ્લભ બને છે. ૨૪.

શ્લોક-૨૪ ઉપર પ્રવચન

અથ સતિ પરભાવે શુદ્ધમાત્માનમેકં
 સહજગુણમણીનામાકરં પૂર્ણબોધમ્ ।
 ભજતિ નિશિતબુદ્ધિર્યઃ પુમાન્ શુદ્ધદૃષ્ટિઃ
 સ ભવતિ પરમશ્રીકામિનીકામરૂપઃ ॥૨૪॥

ભગવાન ‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવ’ મુનિ છે. પરમેષ્ઠી છે ને. ‘પરભાવ હોવા છતાં,...’ શું કહે છે? અરે...! આત્માની વર્તમાન દશામાં ‘પરભાવ હોવા છતાં,...’ પરભાવ એટલે વિભાવપર્યાય. રાગાદિની તો અહીં વાત નથી, અહીં તો જ્ઞાનદર્શનની અપેક્ષાએ તો પરભાવ. એ ચાર જ્ઞાન, ત્રણ દર્શન એ બધા પરભાવ-વિભાવભાવ છે. જોકે અહીં તો કેવળજ્ઞાનને પરભાવ કહી દીધું છે. પણ અહીં સાધકને તો એ છે નહિ. એટલે એ વાત નહિ. શું કહે છે? આત્મા, તેની વર્તમાન દશામાં ચાર જ્ઞાન વિભાવ અને ત્રણ દર્શન વિભાવ હોવા છતાં, રાગ-દ્વેષ હોવા એ તો ઠીક કારણ કે એ તો વિકલ્પ છે.

એમ હોવા છતાં પણ ભગવાનઆત્મા અંદર કેવો છે? ‘સહજગુણમણિની ખાણરૂપ...’ છે. સ્વભાવિક સહજગુણમણિની ખાણ. આહાહા...! ‘સહજગુણમણિની ખાણરૂપ...’ આત્મા છે. અનંત અનંતજ્ઞાન, આનંદ એમાંથી કાઢો તો પણ તેમાંથી ખૂટે નહિ, એવી ભગવાનઆત્મામાં શક્તિ પડી છે. એવા આત્માનું મહાત્મ્ય એને આવતું નથી અને બહારનું આવે છે. વિકલ્પનું, નિમિત્તનું અને એક સમયની પર્યાયનું મહાત્મ્ય આવે છે. કહે છે કે એમ હોવા છતાં પણ અમે તો સહજગુણમણી. ભગવાનઆત્મામાં સ્વભાવિક ગુણની મણિ પડી છે. આહાહા...! અનંતજ્ઞાન સ્વભાવિક ગુણમણી રત્નની ખાણ (ભરી છે).

‘અને પૂર્ણજ્ઞાનવાળા શુદ્ધ આત્માને..’ પૂર્ણજ્ઞાનવાળા શુદ્ધ આત્માને. અંતર જ્ઞાન સ્વભાવ... સ્વભાવ... વસ્તુમાં જ્ઞાનસ્વભાવ પૂર્ણ ભર્યો છે, દ્રવ્યસ્વભાવ પૂર્ણ છે. એવા ‘પૂર્ણજ્ઞાનવાળા શુદ્ધ આત્માને એકને જે તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદૃષ્ટિ પુરુષ ભજે છે,..’ એવા શુદ્ધાત્માને એકને જ. એકને તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળા, જેની જ્ઞાનબુદ્ધિ ઉગ્ર થઈને, દ્રવ્યસ્વભાવમાં ઘૂસી છે. આહાહા...! ત્રિકાળ જ્ઞાયકભાવ, ધ્રુવભાવ, સ્વભાવભાવ, ગુણમણીની ખાણ, એવા એકને જે તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળા (ભજે છે). લ્યો, આને એકને તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળા કહ્યા. જેના જ્ઞાનની વર્તમાન દશા ‘એકને જે તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદૃષ્ટિ પુરુષ ભજે છે,...’ આહાહા...! જુઓ! ‘તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદૃષ્ટિ પુરુષ ભજે છે,...’ આત્માનું ભજન. અનંતજ્ઞાનમણિની ખાણ ભગવાન અને જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ પ્રભુ, દૃષ્ટિને તીક્ષ્ણ કરી, પકડીને, એવા દ્રવ્યસ્વભાવને પકડીને તેનું ભજન કરે છે એટલે એમાં એકાગ્રતા થાય છે તેને શુદ્ધદૃષ્ટિ તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો પુરુષ કહેવામાં આવે છે. બીજું

ક્ષયોપશમ જ્ઞાન ઓછું હોય તો એની સાથે સંબંધ નથી, એમ કહે છે. સહજગુણમણિ ખાણ પ્રભુ! તેને જે બુદ્ધિએ પકડી લીધો, બસ! એ મોક્ષનો માર્ગ. આહાહા...! શું કહે છે આ? અજાણ્યા માણસને તો ગ્રીક-લેટિન જેવું લાગે છે. માર્ગ એવો છે, ભગવાન! તને ખબર નથી. સર્વજ્ઞ સ્વભાવી પ્રભુ! સર્વજ્ઞ એટલે પૂર્ણજ્ઞાન કહ્યું ને અહીંયાં? પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવ એવો શુદ્ધ, શુદ્ધ આત્મા એક જ, સામાન્ય વિશેષ લઈ લીધા. સામાન્યને ધરનાર. શુદ્ધાત્મા એકને જ બીજાને નહિ, પર્યાયને નહિ, વ્યવહારને નહિ, નિમિત્તને નહિ.

‘તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદષ્ટિ...’ તીક્ષ્ણબુદ્ધિ અને શુદ્ધદષ્ટિ. તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો, અંદર જ્ઞાનની વર્તમાન જ્ઞાનકળાને અંતરમાં વાળીને શુદ્ધ દષ્ટિવંત પુરુષ ભજે છે. ધ્રુવ સ્વભાવની એકાગ્રતા કરે છે એમ કહે છે. આહાહા...! એ શુદ્ધગુણમણિની ખાણ. એ ગુણની ખાણ આત્મા થયો ને. અને પૂર્ણ જ્ઞાનવાળો શુદ્ધાત્મા, ગુણવાળો આત્મા. ‘એકને જે તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદષ્ટિ પુરુષ ભજે છે,...’ તેને શુદ્ધદષ્ટિ કહે છે. દ્રવ્ય સ્વભાવમાં એકાગ્ર થાય તે શુદ્ધદષ્ટિ. ‘પંડિતજી’ ! આ ‘નિયમસાર’ ક્યારેય જોયું છે કે નહિ?

મુમુક્ષુ :- આવું નહિ.

ઉત્તર :- તમે તો સંસ્કૃતના પ્રોફેસર (છો). ‘જયપુર’માં સંસ્કૃતના પ્રોફેસર (છે). સંસ્કૃતના પ્રોફેસર આમાં શું કામ કરે? આહાહા...! જુઓ તો ખરા મુનિએ શ્લોક કેવો મુક્યો છે!

આવો જે ભગવાન અંતરમાં, જેમાંથી અનંત કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, આનંદ દશારૂપી પર્યાય પ્રગટ થાય છે, એવી અનંતી અનંતી પર્યાય પ્રગટ થાય તો પણ ખૂટે નહિ એવી ખાણ આત્મા છે. આહાહા...! એવા ભગવાનઆત્માને એકને જ, બીજાને નહિ. ભગવાનને પણ નહિ, એમ કહે છે. ભગવાન... ભગવાન.. ભગવાન... ભગવાન... એ નહિ. તારો ભગવાન આ.

‘એકને જ તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદષ્ટિ પુરુષ ભજે છે,...’ તે મોક્ષનો માર્ગ. શુદ્ધ ધ્રુવ સ્વભાવ, જ્ઞાનસ્વભાવ, સહજમણીરત્નની ખાણ એવું તત્ત્વ, તેની સન્મુખ થઈને એકાગ્ર થાય તે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. ‘તે પુરુષ પરમશ્રીરૂપી કામિનીનો (મુક્તસુંદરીનો) વલ્લભ બને છે.’ એને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આહાહા...! ‘પરમશ્રીરૂપી કામિની...’ એટલે મુક્તિ. આહાહા...! મુક્તદશા, સિદ્ધદશા. માર્ગ અને માર્ગનું ફળ બંનેનું વર્ણન કરી નાખ્યું. આહાહા...! બહુ વાત થોડી છે, પણ છે મોટી ગંભીર.

ભગવાનઆત્મા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે જોયો પરિપૂર્ણ ગુણવંત, પરિપૂર્ણ ગુણવંત. સહજમણિની ખાણ કહ્યું ને. અને પૂર્ણ જ્ઞાનવંત સર્વજ્ઞસ્વભાવી તેને એકને જ ભજે છે. બસ, એકને જ ભજે છે. એવા સ્વભાવને, દ્રવ્યસ્વભાવને એકને જ ભજે છે. તેમાં જ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને લીનતા કરે છે. એ અલ્પકાળમાં પૂર્ણ લક્ષ્મી એવી જે મુક્તિસુંદરી તેનો વલ્લભ એટલે પ્રિય થાય છે. એટલે કે તે પર્યાય પ્રાપ્ત થાય છે. આહાહા...!

‘તે પુરુષ પરમશ્રીરૂપી કામિનીનો...’ જેની પાસે સિદ્ધપદમાં અનંતઆનંદ આદિ પડ્યા છે. મુક્તિમાં અનંતઆનંદ, અનંત પૂર્ણ કાર્યદશા, તેનો વલ્લભ બને છે એટલે એ પર્યાય તેને છોડતી નથી. તે પર્યાયને પ્રાપ્ત કરે છે. જુઓ! મોક્ષનો માર્ગ અને મોક્ષ બેનું વર્ણન એક શ્લોકમાં કહી દીધું. ગાગરમાં સાગર ભરી દીધો છે, લ્યો. એ ૨૪મો કળશ થયો.

મુમુક્ષુ :- માર્ગની વાત કરી.

ઉત્તર :- આ માર્ગ કલ્પો ને. જે આત્મા પોતાના સ્વભાવિક ગુણમણી, સ્વભાવિક એટલે પરમસ્વભાવપણે પડેલા જ્ઞાન-દર્શન-આનંદ આદિ-અનંત ગુણમણી અને તેમાં એક સર્વજ્ઞપણું વિશેષ લીધું. અને પૂર્ણ જ્ઞાનમય ભગવાનઆત્મા ધ્રુવ, તે એકને જ ભજે છે. બસ, બીજા કોઈનું કામ નથી. પરમેશ્વર તો ભગવાન પરમેશ્વરનું પરમેશ્વરપણું તેમની પાસે રહ્યું. ભગવાન પરમેશ્વરને ભજવા જશે તો રાગ ઉત્પન્ન થશે. કહો, સમજાણું કાંઈ ? જામો અરિહંતાણં... જામો.. એય..! પંડિતજી! પરમેશ્વરને ભજવા જશે તો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થશે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- બસ, વાત એ જ છે. વીતરાગનું સ્વરૂપ જ એ માર્ગ છે. નિજ પરમાત્મા. આહાહા...! પોતાનો નિજ સ્વભાવરૂપ પરમાત્મા. પોતાનું નિજ સ્વરૂપ. પૂર્ણ જ્ઞાન અને પૂર્ણ આનંદ આદિ શક્તિથી ભરેલો છે. ગુણમણી, મણી લખ્યું છે, જુઓને! ગુણમણિ. જેમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર એકલા મણિરત્નની રેતીથી ભરેલો છે. એમ ભગવાનઆત્મા મહા સ્વયંભૂ સ્વયંભૂ આવ્યું વળી. ઓલું ઉત્પન્નનું આવ્યું. ‘નિજોગમ’ આત્મા પોતાથી છે. બીજા કોઈથી ક્યારેય ઉત્પન્ન થયો નથી. અનાદિ છે. એનો કોઈ કર્તા-હર્તા છે નહિ. સ્વયંસિદ્ધ ભગવાનઆત્મા, પોતાની તીક્ષ્ણબુદ્ધિથી શુદ્ધદષ્ટિ પુરુષ ભજે છે. આહાહા...! નિત્યાનંદ સ્વભાવ ઉપર દષ્ટિ રાખીને એકાગ્ર થાય છે તે મુક્તિસુંદરીનો વલ્લભ થાય છે. આહાહા...! સ્વયંવર. તેને મુક્તિકન્યા મળે છે. શિવરમણી. આ માર્ગ અને માર્ગનું ફળ બે બતાવ્યું છે. પણ આ તો નિશ્ચય.. નિશ્ચય... નિશ્ચય... પણ વચ્ચે વ્યવહાર (આવે એનું શું)? ભાઈ! વ્યવહાર હો તો વિકલ્પ છે, એ કોઈ મોક્ષનો માર્ગ નથી. તેથી તો અહીં જોર દીધું છે.

એવા શુદ્ધાત્મા ‘એકને જ તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો શુદ્ધદષ્ટિ પુરુષ (એકાગ્ર થઈને) ભજે છે,...’ તેને મુક્તિ મળે છે. આહાહા...! જે ભાવથી તીર્થંકરગોત્ર બંધાય એ ભાવનું પણ ભજન નથી કરવાનું એમ કહે છે. એ તો રાગ છે.

મુમુક્ષુ :- તીર્થંકર ભગવાનના તો બહુ વખાણ ને પૂજા (આવે છે).

ઉત્તર :- એ ભાવ હોય ત્યારે એવી વાત આવે ને. વિકલ્પ આવે છે ત્યારે ભગવાન આવા છે. પણ એ બધા વિકલ્પનું કારણ છે. શુભભાવમાં નિમિત્ત છે. ભગવાનના દર્શન વગેરે શુભભાવનું નિમિત્ત છે. શુદ્ધનું નહિ. આહાહા...! વીતરાગમાર્ગમાં આમ કહે. બીજા તો કહે અમને આપો, આહાર-પાણી ઘો. અમારી સેવા કરો તમારું કલ્યાણ થઈ જશે. અહીં

કહે છે કે અમારી સેવા કરવાથી તને વિકલ્પ ઉઠશે.

મુમુક્ષુ :- તારું કલ્યાણ રોકાઈ જશે.

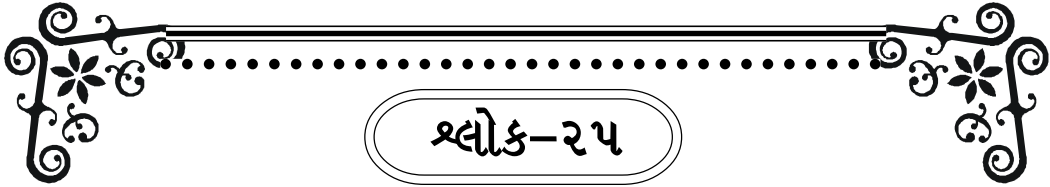
ઉત્તર :- તારા નિજાનંદ ભગવાનને ભજ, તારી મુક્તિ થઈ જશે. એ કહેનારા એક વીતરાગી સંત જ છે. આહાહા...! તારામાં શું ખામી છે કે તું પરને ભજવા જાય છે. તારામાં શું અપૂર્ણતા છે કે પૂર્ણ થવા પરનો આશ્રય લેવા જાય છે? એમ કહે છે. આહાહા...! 'પ્રકાશદાસજી'! આ ભગવાન સાક્ષાત્ પરમાત્માને ભજે તો વિકલ્પ થાય છે એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- આહાર આપે મુનિને તો સંવર-નિર્જરા થાય.

ઉત્તર :- ધૂળેય સંવર-નિર્જરા થાય નહિ. તીર્થંકર જેવા છન્નસ્થને આહાર-પાણી આપે તો એ પુણ્યબંધ છે. કેવળીને તો આહાર-પાણી હોતા જ નથી. તીર્થંકર જ્યારે છન્નસ્થ હોય છે ત્યારે આહાર લેવા જાય છે. એમને નિહાર નથી, પણ આહાર છે. આહાર છે તો આહાર દેનારાને તો પુણ્યભાવ થાય છે, સંવર-નિર્જરા બિલકુલ નહિ. કહો, સમજાણું કાંઈ? આમ વાત છે, ભાઈ! સંવર-નિર્જરા નામ ધર્મ તો સ્વદ્રવ્યના આશ્રયથી જ થાય છે. એવો અનાદિ પ્રસિદ્ધ માર્ગ વીતરાગમાં છે, બીજામાં તો એ માર્ગ છે જ નહિ. બીજે ક્યાંય એ માર્ગ છે જ નહિ. આહાહા...! સત્ય વાત સમજવી, સાંભળવા મળવી મહાકઠણ છે. બાકી તો ગપ્પેગપ ચાલે છે. આહાહા...! સાચી વાતને ખોટી ગણાવે. એકાંત છે, એકાંત છે. એકાંત જ કહે છે, જુઓ! 'એકને જ...' એમાં બીજો નહિ. અહીંયા તો એકાંત કહે છે.

મુમુક્ષુ :- અનેકાંત નથી કહ્યું ને.

ઉત્તર :- તેથી કહ્યું ને. માથે કહ્યું. આહાહા...! કળશ ૨૫.

શ્લોક-૨૫

(માલિની)

इति परगुणपर्यायेषु सत्सूतमानां
हृदयसरसिजाते राजते कारणात्मा ।
सपदि समयसारं तं परं ब्रह्मरूपं
भज भजसि निजोत्थं भव्यशार्दूल स त्वम् ॥२५॥

[શ્લોકાર્થ :-] એ રીતે પર ગુણપર્યાયો હોવા છતાં, ઉત્તમ પુરુષોના હૃદયકમળમાં કારણ-આત્મા વિરાજે છે. પોતાથી ઉત્પન્ન એવા તે પરમબ્રહ્મરૂપ સમયસારને - કે જેને તું ભજ રહ્યો છે તેને-, હે ભવ્યશાર્દૂલ (ભવ્યોત્તમ), તું શીઘ્ર ભજ; તું તે છે. ૨૫.

શ્લોક-૨૫ ઉપર પ્રવચન

इति परगुणपर्यायेषु सत्सूतमानां
हृदयसरसिजाते राजते कारणात्मा ।
सपदि समयसारं तं परं ब्रह्मरूपं
भज भजसि निजोत्थं भव्यशार्दूल स त्वम् ॥२५॥

‘સ ત્વમ્’ ‘સત્ત્વમ્’ આખું નહિ. ‘સ’ તેને ‘ત્વમ્’ તું ભજ. તેને ભજ. એ ભગવાનઆત્મા અખંડાનંદ પ્રભુ છે તેને ભજ. ભાઈ! ભક્તિ-ભક્તિ તો ભગવાનની થાય. તું ભગવાન નથી? સત્ સમાગમથી બધું મળે છે. તો તું સત્ નથી? ‘સોગાની’એ એક જગ્યાએ એમ કહ્યું છે, ભાઈ! અમારે સત્સમાગમ હોય તો સત્નો લાભ થાય. બરાબર છે. તું સત્ છો કે નહિ? કે તું અસત્ છો? ભગવાન! તું સત્ છો કે નહિ? અને સત્ય છે કે નહિ? સત્યસાહેબ ત્રિકાળી આનંદકંદ પ્રભુ! સત્સાહેબ તું છે. તારી અપેક્ષાએ આખી દુનિયા અસત્ છે. સમજાણું કાંઈ?

‘એ રીતે પર ગુણપર્યાયો હોવા છતાં,...’ જુઓ! નીચે અર્થ છે ને? ‘એ રીતે પર ગુણપર્યાયો...’ એટલે? ચાર જ્ઞાન, વિભાવ રાગાદિ ‘હોવા છતાં, ઉત્તમ પુરુષોના હૃદયકમળમાં કારણ-આત્મા વિરાજે છે.’ આહાહા..! અંતરમાં આનંદસ્વરૂપ ભગવાન કારણપરમાત્મા, કાર્યનું કારણ અંદર ત્રિકાળ બિરાજમાન છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ઉત્તમ પુરુષને ને?

ઉત્તર :- ઉત્તમ પુરુષના હૃદયમાં. ભાન નથી એને શું? એમ કહે છે.

મુમુક્ષુ :- બધા જીવોને...

ઉત્તર :- ના, ના ભાન હોય એને બિરાજે છે. ભાન નથી એને શું છે ? એ તો પામર થઈને પડ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! આવી વાત દિગંબર સંતો સિવાય ક્યાંય છે નહિ. કોઈ જગ્યાએ ગંધ નથી.

મુમુક્ષુ :- કેમ નથી?

ઉત્તર :- હોય ક્યાંથી? વિપરીત દષ્ટિ કરીને તો ઊભા થયા છે બધા. આ તો સનાતન સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર, ત્રિલોકનાથનો પ્રવાહ છે સંતો પાસે તો. દિગંબર મુનિઓ તો પૂર્વના પ્રવાહમાં જોડાઈ ગયા છે એ તો. સમજાણું કાંઈ? વાત જુઓને! આવો એક શ્લોક જુઓ, તત્ત્વ જુઓ. મધ્યસ્થથી. એય..!

‘ઉત્તમ પુરુષોના હૃદયકમળમાં કારણ-આત્મા વિરાજે છે.’ જેમાંથી કાર્ય થાય છે એવો કારણસ્વરૂપ ભગવાન તો તારી ચીજ તું છો. આહાહા..! ‘પોતાથી ઉત્પન્ન એવા તે પરમબ્રહ્મરૂપ

સમયસારને—’ એ આત્મા તો પોતાથી જ છે. પોતાથી જ છે. ‘એવા તે પરમબ્રહ્મરૂપ સમયસારને—કે જેને તું ભજી રહ્યો છે...’ જુઓ! તું જેને અંદરમાં ભજી રહ્યો છે, તેને ભજ. ‘હે ભવ્યશાર્દૂલ (ભવ્યોત્તમ), તું શીઘ્ર ભજ; તું તે છે.’ આહાહા..! તે તું છો. ભગવાન શાયકભાવ ધ્રુવ નિત્યાનંદ પ્રભુ તેને ભજે છે તો ભજ. તે તું છો. બીજી કોઈ ચીજ તારી છે નહિ. એમ કહીને એને સ્વરૂપ ત્રિકાળનું શરણ લેવા માટે પોકાર કર્યો છે. તે જ ઉત્તમ છે, તે શરણ છે, તે મંગલિક આત્મા ત્રિકાળ છે. દ્રવ્યદષ્ટિમાં દ્રવ્યનો આશ્રય લઈને એકાગ્ર થવું, એ જ આત્માનું ભજન કહેવામાં આવે છે. તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે. તેનાથી જ મોક્ષ થાય છે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)